

ADRA

Revista dos socios e socias do Museo do Pobo Galego
Nº7 Santiago de Compostela, 2012

Meiga

TONO

Sobre as raíces ideolóxicas do nazismo. Falsos e verdadeiros
parentescos (suxestións para docentes en xeral)

XOSÉ MANUEL GONZÁLEZ REBOREDO

Lugares públicos na natureza

DANIEL BEIRAS G^a-SABELL

A muller nos textos escolares do franquismo

Mª VICTORIA MARTÍNS RODRÍGUEZ

Da memoria á rúa: a recreación urbana do Apalpador

GERMÁN ERMIDA

E.T. Leeds escribe a F. Maciñeira: notas sobre os
vencellos galegos dun arqueólogo británico

XOSÉ-LOIS ARMADA

Dúas achegas etnográficas ás terras de

Bergantiños e Fisterra sen continuidade

MANUEL VILAR ÁLVAREZ

Raimón en Galicia

XAN FRAGA

Instituto de Estudos Miñoranos: unha ducia de anos
creando e divulgando cultura en, e dende, o Val Miñor

CARLOS MÉIXOME QUINTEIRO

Notas de libros

ADRA

Revista dos socios e socias do Museo do Pobo Galego
Nº7 – Santiago de Compostela, 2012

ADRA

Nº7 – Santiago de Compostela, 2012

ADRA. Revista dos socios e socias do Museo do Pobo Galego.

Museo do Pobo Galego
San Domingos de Bonaval
15703 Santiago de Compostela

Consello de edición:
Fátima Braña Rey
José Mª Laredo Codornié
Rosa Mª Méndez García
Nolo Suárez
Manuel Vilar Álvarez

Deseño e maquetación: **ocumodeseño**
Impresión: Litonor S.L.

Asesoramento lingüístico:
Xesús Sambade

Depósito Legal: C-2367-2005
ISSN: 1886-2292

© da edición: Museo do Pobo Galego.
© dos textos: os autores e autoras.

ADRA é unha revista con periodicidade anual que comezou a súa andaina no 2005 co espírito de crear un soporte para a publicación de artigos de coñecemento científico e cultural desde Galicia.

Tentando chegar a unha ampla audiencia Adra distribúese a través de intercambio con máis de 150 bibliotecas europeas.

Os temas que se abordan son todos aqueles relacionados coa realidade galega desde calquera punto de vista e área de coñecemento, tendo especial incidencia a antropoloxía social acorde cos fins e misión do Museo do Pobo Galego. A lingua da Revista é o galego. Os artigos que publica son orixinais e inéditos e foron sometidos a unha avaliación por pares mediante o sistema dobre cego, con garantía de anonimato.

As opinións e feitos consignados en cada artigo son de exclusiva responsabilidade dos seus autores. O Museo do Pobo Galego non se fai responsable, en ningún caso, da credibilidade e autenticidade dos traballos.

Esta revista está incluída nas seguintes bases de datos:

IN_Recs (Universidad de Granada): <ec3.ugr.es/in-recs/ii/Antropologia-2010.htm>

Dialnet (Universidad de la Rioja): <dialnet.unirioja.net>

Índice

Meiga **7**

TONO

Sobre as raíces ideolóxicas do nazismo. Falsos e verdadeiros
parentescos (suxestións para docentes en xeral) **9**

XOSÉ MANUEL GONZÁLEZ REBOREDO

Lugares públicos na natureza **35**

DANIEL BEIRAS G^a-SABELL

A muller nos textos escolares do franquismo **51**

Mª VICTORIA MARTÍNS RODRÍGUEZ

Da memoria á rúa: a recreación urbana do Apalpador **69**

GERMÁN ERMIDA

E.T. Leeds escribe a F. Maciñeira: notas sobre os
vencellos galegos dun arqueólogo británico **83**

XOSÉ-LOIS ARMADA

Dúas achegas etnográficas ás terras de Bergantiños
e Fisterra sen continuidade **97**

MANUEL VILAR ÁLVAREZ

Raimon en Galicia **109**

XAN FRAGA RODRÍGUEZ

Instituto de Estudos Miñoranos: unha ducia de anos creando
e divulgando cultura en, e dende, o Val Miñor **121**

CARLOS MÉIXOME QUINTEIRO

Notas de libros **131**

E.T. Leeds escribe a F. Maciñeira: notas sobre os vencellos galegos dun arqueólogo británico

XOSÉ-LOIS ARMADA*

1. “O decano dos arqueólogos galegos”

“*O decano dos arqueólogos galegos*”. Con estas palabras o xornal portugués *O Século*¹ aludía a Federico Maciñeira no pé da foto que acompañaba unha noticia sobre a Semana Cultural Galega, celebrada no Porto en 1935. Naquelas datas, Maciñeira, con máis de 40 anos de experiencia investigadora sobre arqueoloxía do Noroeste, era certamente unha referencia na disciplina.

Resultaban relevantes, tamén, as súas relacións exteriores, que o polígrafo ortegalés comezara a cultivar axiña. En efecto, entre os séculos XIX e XX Maciñeira viaxou a Francia e Portugal por razóns de intercambio científico e mantivo encontros con figuras senlleiras como A. Bertrand, S. Reinach ou J. Leite de Vasconcelos (Armada 2003: 76). De feito, a portada da recente fotobiografía de Leite de Vasconcelos (Coito *et al.* 2008) é unha fermosa imaxe do erudito portugués en cabo Ortegal obtida durante unha visita que de seguro debeu facer na compañía do arqueólogo galego. Francia e Portugal eran, sen dúbida, países de referencia para Maciñeira e para outras personalidades que practicaban a investigación arqueolóxica na Galicia de comezos do século XX. Menos coñecidos –por menos intensos– resultan os contactos que nesa altura mantiñan os arqueólogos galegos cos seus colegas das Illas Británicas.

Este texto pretende precisamente achegar información sobre esta terceira ligazón intelectual. En concreto, ofrece unha breve análise das relacións do británico Edward Thurlow Leeds (1877-1955), conservador do Ashmolean Museum de Oxford, coa arqueoloxía galega. Baseareime con esta finalidade en catro cartas que o citado investigador lle remitiu a Federico Maciñeira entre os anos 1914 e 1921. Na miña opinión esta relación epistolar é interesante en canto precursora das ideas atlantistas que gañan forza pouco despois. Así, por exemplo, a premisa dunha certa identidade cultural entre as comunidades prehistóricas da Europa atlántica atópase ben representada en *Os Oestrinmios, os Saefes e a ofiolatría en Galiza*, a clásica síntese de López Cuevillas e Bouza Brey (1929)². Un paso adiante nesta tendencia será a creación do concepto de ‘Bronce Atlántico’,

* Investigador posdoutoral; Instituto de Ciencias do Patrimonio (Incipit); Consello Superior de Investigacións Científicas (CSIC); San Roque, 2; 15704 Santiago de Compostela; e-mail: xose-lois.armada@incipit.csic.es

1 Do 4 de abril de 1935, páx. 6.

2 Aínda que aparecen máis destacadas as relacións coa Bretaña francesa que coas Illas Británicas (López Cue-

que xorde na década dos 40 como resultado dos contactos entre arqueólogos británicos e españois, concretamente J. Martínez Santa-Olalla, E. MacWhite e H. N. Savory (Moore e Armada 2011: 10). Esta identificación de trazos comúns na prehistoria das diversas áreas da Europa atlántica serve de acicate para a consolidación de redes de investigación, que son tamén redes de poder.

Esta contribución é resultado dunha dobre experiencia investigadora no ámbito da historia da arqueoloxía. En primeiro lugar, hai máis de 10 anos que comecei a ocuparme da obra arqueolóxica de Federico Maciñeira, liña de traballo que se ten reflectido en publicacións diversas (Armada 2003, 2004, 2008; Armada e García Vuelta 2007; García Vuelta e Armada 2003). En segundo lugar, durante os dous anos que traballei no departamento de Arqueoloxía da Universidade de Durham (2006-2008) tiven a oportunidade de participar no proxecto europeo *Archives of European Archaeology* (fase IV), cuxo equipo na citada universidade dirixía a profesora Margarita Díaz-Andreu. As relacións internacionais constituían unha das liñas principais do proxecto (a título de exemplo, Armada 2006; Díaz-Andreu 2007a, 2007b) e da miña implicación no mesmo proveñen algúns materiais e orientacións metodolóxicas que se plasman nestas páxinas. Porén, o que aquí ofrezco non vai máis alá dunha achega superficial, que agardo ampliar en futuros traballos.

2. Relacións atlánticas e redes de investigación: E.T. Leeds en España e Portugal

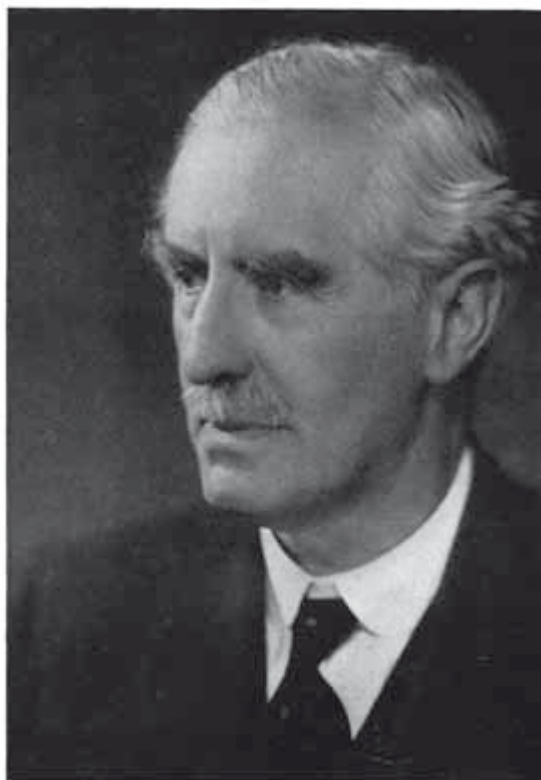
As relacións prehistóricas entre as fisterras atlánticas conforman un problema historiográfico que estimulou viaxes e contactos directos entre os investigadores das Illas Británicas e da Península Ibérica ao longo de todo o século XX. Ademais da figura á que dedico estas páxinas, a listaxe inclúe nomes significativos (Armada 2006). Así, Luis Pericot, bolseiro do goberno español, viaxou en 1927 por Francia, Inglaterra, Escocia e Irlanda para estudar as relacións atlánticas a través da arte rupestre; Hubert Newman Savory foi entre 1936 e 1938 *MacIver Research Student* en arqueoloxía ibérica no Queen's College de Oxford, realizou unha estadía de investigación en Portugal durante eses anos e volveu á Península Ibérica en sucesivas ocasións; o irlandés Eoin MacWhite realizou entre 1945 e 1947 a súa tese en Madrid sobre o Bronce Atlántico, financiado pola National University of Ireland e baixo a supervisión de Martínez Santa-Olalla; Jacquetta Hawkes viaxou a Portugal en 1949 financiada polo British Council e impartiu conferencias nas universidades de Lisboa e Porto; e o seu marido durante anos, o catedrático oxoniense Christopher Hawkes, participou nos cursos de Ampurias en 1947 e 1950 (sobre este particular, Díaz-Andreu 2007b) e escavou en varios castros do Norte de Portugal a finais da década dos 50. Ás persoas que viaxaron habería que engadirllas aquelas que quixeron facelo e non puideron, caso de Sobrino Lorenzo-Ruza quen, debido ao seu falecemento en febreiro de 1959, non chegou a gozar dunha bolsa de catro meses da Fundación Juan March para estudar a arte rupestre de Inglaterra, Escocia e Irlanda (Núñez Sobrino 2006).

Edward Thurlow Leeds (figura 1) é un arqueólogo que salientou principalmente polas súas contribucións ao que se coñece como *Anglo-Saxon archaeology*. Pertence, polo tanto, ao grupo

dos arqueólogos da Europa occidental que, dedicándose preferentemente a etapas históricas, orientan a súa investigación internacional á prehistoria, quizais influídos pola idea da identidade cultural atlántica. Por outra banda, os arqueólogos familiarizados coa metalurxia do Bronce Final terán visto referenciado en máis dunha ocasión o seu pioneiro artigo sobre os caldeiros de remaches (Leeds 1930). Entrando máis no detalle, Leeds naceu en Eyebury, Peterborough, en 1877. O seu pai, un *'gentleman-farmer'* en palabras de Bruce-Mitford e Harden (1956: ix), vivía da explotación de terras de cultivo, continuando a tradición familiar; era, ademais, paleontólogo afeccionado, Fellow da Geological Society e posuía unha colección particular. Semella que tanto a vinculación ao campo como a afección do seu pai foron importantes na posterior orientación da súa carreira profesional. Despois de formarse en estudos clásicos, a primeira ocupación do mozo Leeds foi no Colonial Service, onde exerceu de cadete no Federated Malay States Service, posto que o conduciu á China durante dous anos. Problemas de

saúde supuxeron a fin deste itinerario en 1903 e levárono a unha etapa de convalecencia de cinco anos durante os cales profundou no seu interese pola xeoloxía. En 1908 acadou o posto de *Assistant keeper* (conservador axudante) no Ashmolean Museum de Oxford, ascendendo á categoría de *Keeper* do citado museo e do Department of Antiquities en 1928, cargo que desempeñou ata se xubilou en 1945; despois desta data seguiu colaborando co Asmolean Museum no estudo e catalogación das coleccións numismáticas. Faleceu en agosto de 1955. Un ano despois viu a luz un volume de homenaxe (Harden 1956), que inclúe un texto de apertura sobre a súa traxectoria (Bruce-Mitford e Harden 1956).

O interese de Leeds pola arqueoloxía da Península Ibérica maniféstase na etapa como *Assistant Keeper* do Ashmolean. Andaba polos 37 anos cando fai, en 1914, unha viaxe a España co propósito de estudar os monumentos megalíticos. Coñecemos algúns detalles desta viaxe a través de dúas cartas, ambas as dúas con data de xuño de 1914. A máis extensa e ilustrativa, do 9 de xuño, está

EDWARD THURLOW LEEDS, 1877–1955

Keeper of the Ashmolean Museum, Oxford
1928–1945

Photo: Elliott and Fry, Ltd.

Retrato de Edward Thurlow Leeds (publicado en Harden 1956)

Retrato de Federico Maciñeira na época que mantén contacto con Leeds. Publicado en *El Eco de Galicia*, nº 1100, Buenos Aires, 10 de febreiro de 1922

Orihuela e Elche, propósito que ten que abandonar polas fortes choivas. Refire ademais o encontro con José Ramón Mélida en Madrid, citando asemade na carta a Maciñeira. A única alusión ao Noroeste que fai nesta carta a Bonsor é para preguntarlle por bibliografía sobre o megalitismo desta área³.

Temos noticia dunha segunda viaxe de Leeds á Península Ibérica. En concreto, nunha carta que dirixe a Maciñeira (figura 2) o 18 de abril de 1921 (carta 4) coméntalle a súa intención de viaxar ao norte de España e Portugal “*al fin de la próxima semana*”. Tendo en conta que o día que escribiu a carta foi un luns, a viaxe debeu ter lugar nos últimos días de abril e primeiros de maio. Teño pouca información sobre esa viaxe, pero sábese que visitou a colección de Ricardo Blanco-Cicerón a través dun caderno con anotacións sobre a mesma conservado na Universidade de Oxford (Sáenz-Chas e Acuña 2009: 18).

Os resultados principais deste interese pola arqueoloxía peninsular son dous artigos sobre megalitismo (Leeds 1920, 1922) e o capítulo “The Iberian Peninsula” na *Cambridge Ancient History* (Leeds 1926 [1924]). O máis relevante destes traballos é, sen dúbida, o titulado “The dolmens and

dirixida a Jorge Bonsor, erudito e anticuario francés de nacemento e británico de nacionalidade afincado naquel entón en Mairena de Alcor, cuxo castelo adquirira para convertelo na súa vivenda. Esta carta, escrita en inglés, forma parte do interesante epistolario de Bonsor publicado por J. Maier (1999: 112-113, carta nº 214). A segunda das cartas é a que envía a Maciñeira, en francés, e reproduzo máis abaixo.

Na carta que envía a Bonsor agradécelle que o tivese recibido no seu castelo e que lle tivese amosado algúns dolmens durante a recente viaxe. Ademais, aproveita para narrarlle algúns episodios da viaxe posteriores ao encontro entre ambos os dous e formúlalle varias preguntas. Así, sabemos que visita o Museo de Sevilla, Antequera (onde critica os problemas de conservación dos dolmens), a necrópole de Carmona e pasa pola provincia de Murcia co desexo de visitar

3 “En segundo lugar: ¿puede usted indicarme si hay alguna obra escrita sobre dólmenes en Galicia u otros lugares del Noroeste de España, como creo que allí han sido encontrados?” (Maier 1999: 112, carta nº 214). A carta orixinal está en inglés, a tradución é de Jorge Maier.

megalithic tombs of Spain and Portugal”, que aparece na revista *Archaeologia* con data de 1920. Trátase dunha extensa síntese sobre o megalitismo peninsular estruturada en tres seccións principais: unha primeira sobre a forma e a arquitectura dos monumentos megalíticos, unha segunda sección sobre a súa distribución ao longo da Península Ibérica e unha terceira sobre as características dos enxovais. Os grandes monumentos de áreas como O Alentejo ou Antequera merecen atención principal no artigo que, non obstante, nas 14 figuras non inclúe ningunha sobre o megalitismo galego. Nas 17 referencias bibliográficas recollidas ao final, a única dun autor galego é *Antigüedades prehistóricas de Galicia* de Villaamil y Castro (Lugo, 1873), que debe ser o título abreviado da obra *Antigüedades prehistóricas y célticas de Galicia*, publicada polo citado autor ese mesmo ano (Villaamil 1873). As referencias á arqueoloxía galega son tamén escasas no seu posterior artigo de 1922, centrado de maneira específica nas cuestións arquitectónicas do megalitismo, ou na breve síntese da prehistoria peninsular que forma parte do segundo volume da *Cambridge Ancient History* (Leeds 1926 [1924]). Despois veremos as razóns deste escaso tratamento.

Aínda que o artigo na revista *Archaeologia* saíu no volume de 1920, a data real de publicación é un pouco posterior. De feito, na última páxina do mesmo inclúe unha nota con data de maio de 1921 na que alude á viaxe á Península Ibérica realizada poucos días antes⁴. No entanto, todo semella indicar que a elaboración deste traballo se iniciou uns anos antes, con motivo da viaxe de 1914. Unha segunda carta dirixida a Jorge Bonsor, con data de 12 de setembro de 1919, comeza do seguinte xeito: “*Por fin me ocupo totalmente en poner al día un artículo (un trabajo aplazado por cinco años de guerra) que hace tiempo tenía previsto, sobre los monumentos megalíticos de España y Portugal*” (Maier 1999: 120, carta nº 233). A continuación, nesa mesma carta, Leeds pregúntalle a Bonsor diversas cuestións sobre o megalitismo peninsular. Unhas semanas máis tarde, o 28 de outubro, Leeds envía unha nova carta agradecéndolle a Bonsor a información achegada; nela am-

Arriba: Mapa coa distribución dos vestixios megalíticos na Península Ibérica publicado por Leeds (1920: 212, fig. 8)

Abaixo: Sinatura de E. T. Leeds nunha das cartas enviadas a F. Maciñeira (carta 1, 20 de xuño de 1914)

⁴ “A recent journey in the north of the peninsula has tended to confirm rather than to weaken the opinions about the origin of that series advanced in the latter part of this paper” (Leeds 1920: 232).

plía os seus comentarios sobre os avatares que está a experimentar este artigo: *“El problema está en que, debido a la Guerra, no se con exactitud, cuando verá la luz el artículo. Pues aunque confío en que aparezca en la revista Archaeologia, el artículo lleva por una parte, debido a la Guerra, dos años de retraso; y por otra, el aumento de los costes de impresión podría hacer que el Consejo de Redacción recortase la extensión de la publicación a la mitad, aunque ésto último no me preocupa demasiado”* (Maier 1999: 120, carta nº 234)⁵.

As referencias de Leeds á I Guerra Mundial non son triviais. O seu coñecemento de idiomas motivou que en 1917 ingresara no *War Office intelligence staff*, tarefa que en 1919, rematada a contenda, lle tiña ocasionado unha considerable saturación (Bruce-Mitford e Harden 1956: xi)⁶.

3. Cartas de E.T. Leeds a F. Maciñeira

As catro cartas que reproduzo a continuación melloran o noso coñecemento de todos estes feitos. Consérvanse no arquivo particular da familia Maciñeira e fóronme facilitadas por D. Federico Maciñeira Teijeiro, neto do arqueólogo ortegalés, a quen dende aquí quero expresar o meu público agradecemento. As catro misivas están escritas en papel con cabeceira do Ashmolean Museum, as dúas primeiras en francés e as outras en castelán. Todas elas van asinadas como *E. Thurlow Leeds* (figura 4). Aquí reproducense mantendo o idioma e ortografía orixinais.

Carta 1

Data: 20 de xuño de 1914

Cabeceira: Ashmolean Museum, Oxford

Monsieur,

Pendant les dernières semaines j'ai fait un voyage dans l'Espagne et Portugal pour étudier les objets trouvés dans les dolmens iberiques. À Madrid je m'ai adressé à Señor Don Ramon Melida qui a en la bienveillance de me donner plusieurs renseignements les plus precieuses pour mes études. Au même temps, en parlant des provinces de l'Espagne du Nord, il m'a dit que vous avez l'intention de publier bientôt un oeuvre sur les dolmens de la province de la Coruña. Je vous serais très reconnaissant, Monsieur, si vous aurez la bonté de m'aviser quand et chez quelle imprimerie ce libre será publié, à fin que la libraire d'ici me puisse procurer votre livre le plut tôt que possible.

En vous demandant pardon de vous déranger de tel sort, ja vous prie, Monsieur, agréer l'assurance de mes sentiments les plus distingués.

E. Thurlow Leeds

5 Como sucedía na carta de 1914, estas dúas cartas de 1919 están escritas en inglés. A tradución é da autoría de Jorge Maier, responsable da edición do epistolario de Bonsor.

6 No último párrafo da carta enviada a Bonsor con data de 12 de setembro de 1919 inclúe outra alusión á Guerra: *“Si no hubiese sido por la guerra, habría hecho otra visita arqueológica a España [sic] y así haber solucionado todas estas cuestiones por mí mismo, pero la verdad es que estoy aquí confinado por algún tiempo, debido a trabajos atrasados y asuntos privados y debo arreglarme lo mejor que pueda con los conocimientos que ya he adquirido”* (Maier 1999: 120, carta nº 233).

Carta 2

Data: 29 de setembro de 1914

Cabeceira: Ashmolean Museum, Oxford

Illmo. Sr. Don Federico Maciñeira

Monsieur,

J'ai reçu hier votre aimable réponse à mes enquêtes sur les dolmens de la Coruña et je me hâte à vous offrir mes meilleurs remerciements pour la confiance que vous avez mis en moi en m'envoyant des clichés des illustrations préparées pour votre livre. Vous vous pouvez assurer que je n'en ferai aucun abus. Les renseignements que vous m'avez données sont très précieuses, et j'en suis sûr que la publication de votre livre doit être un événement de la plus grande importance pour les études sur les tombeaux mégalithiques. J'espère que la publication ne tardera pas de devenir un fait accompli dans l'avenir prochain.

En renouvelant l'expression de mes remerciements, je vous prie d'agréer l'assurance de mon haute considération.

E. Thurlow Leeds

Carta 3

Data: novembro de 1920

Cabeceira: Ashmolean Museum, Oxford

Muy señor mío,

En 1914 me ha hecho el favor de proporcionarme algunas informaciones preciosas sobre sus importantes hallazgos en la vecindad de Ortigueira, en ordenandome de no me servir de estas informaciones para ninguna publicación, en vista de su intención de publicarlas en lo futuro.

En este momento me ocupo con una nota brevísima sobre la prehistoria de la península ibérica para una historia de conjunto, y me aparece à mi que sería gran lástima de no hacer mención de sus descubrimientos.

Por lo tanto, me tomo la libertad de pedirle à Vd de dar me permiso de mencionar sus hallazgos en el sentido siguiente: "Exploraciones recientes en el extremo Noroeste de España han manifestado la existencia en la misma región de dólmenes de dos tipos, es decir, polygonal y rectangular, proporcionandonos sí un enlace valioso entre los dólmenes poligonales portugueses y los de forma rectangular ò trapezoidal cuales se han explorados en los territorios vascos de Álava y Aralar".

En dando-me este permiso, no me aparece à mi que padecieran ningún rebajamiento sus hallazgos, más bien excitaran interés en su publicación de tan importante material, sea lo que ya se haya publicado ó no.

Con la aseguaración de mis mas respetuosa consideración y con gracias anticipadas Soy de Vd atento s.s.

q.b.s.m.

E. Thurlow Leeds

Carta 4

Data: 18 de abril de 1921

Cabeceira: Ashmolean Museum, Oxford

Muy señor mío,

Es mi intencion al fin de la proxima semana de hacer un viaje hasta El Norte de España y de Portugal para estudiar las cuestiones de la arqueologia prehistórica de la península en las cuales me he ocupado desde muchos años. Sería por mi un gran ventaja para estos estudios, si me permitiría en haciendo una visita à Ortigueira de discutir con Vd estas cuestiones y al mismo tiempo de ver los interesantes hallazgos que ha hecho en la Comarca de Ortigueira.

Segun la fecha de salida del vapor de Inglaterra llegaría en la Coruña à Domingo el primero de maio,y, por esta razon le seré muy obligado á Vd si me proporcionará una respuesta à vuelta de correo, en vista de que, si mi proposicion no le sería agradable à Vd, preferiría continuar mi viaje hasta Vigo en lugar de desembarcar en la Coruña

Le pido perdonarme de la prisa con la cual yo le soy escribiendo á Vd, pero, por razon de la huelga presente aquí en Inglaterra, no me ha sido posible antes de hoy de completar mis proyectos para este viaje.

Con gracias anticipadas soy señor de Vd. s.s.s.

q.b.s.m.

E. Thurlow Leeds

4. Analizando a correspondencia: algunhas claves adicionais

Aínda que o contexto xeral que motiva as catro cartas de E.T. Leeds a F. Maciñeira está xa explicado nos apartados anteriores deste artigo, cómpre achegar algunhas claves adicionais para a súa comprensión. Así, merece un breve comentario a cuestión dos idiomas empregados na correspondencia. A relación epistolar que coñecemos cos dous investigadores residentes en España (Bonsor e Maciñeira) está en tres idiomas distintos. Como xa vimos, as tres cartas enviadas a Bonsor están en inglés, mentres que a Maciñeira diríxese primeiro en francés (as dúas cartas de 1914) e despois en castelán (cartas de 1920 e 1921). Francés e portugués eran os dous idiomas estranxeiros de referencia para Maciñeira e neles estaba a maioría da bibliografía foránea que o arqueólogo ortegalés manexaba. Ao contactalo por primeira vez, Leeds escolle o francés en lugar do inglés asumindo que Maciñeira manexa mellor o primeiro destes idiomas. Alén de erros puntuais, chama a atención a solvencia coa que o conservador do Ashmolean manexa o francés e o castelán. En efecto, semella que a habilidade para as linguas era notable, xa que coñecía linguas clásicas e francés dende a etapa de estudante, o chinés a partir da súa estadía de dous anos no país e, posteriormente, o alemán, o castelán e as linguas escandinavas (Bruce-Mitford e Harden 1956: x). Como xa sinaléi, estes coñecementos motivaron o seu ingreso no *War Office intelligence staff*, pero tamén lle resultaron de utilidade no traballo como arqueólogo e conservador, favorecendo un solvente labor de catalogación das coleccións numismáticas chinas e outras antigüidades orientais do Museo.

Na primeira das cartas (1914) queda claro que José Ramón Mélida é quen informa a Leeds sobre os traballos arqueolóxicos de Maciñeira. Faino, cabe supor, durante un encontro persoal que manteñen en Madrid despois do periplo do británico por terras andaluzas⁷. Naquelas datas Mélida, que non tivera as cousas fáciles no comezo da súa traxectoria profesional, era xa unha figura consagrada: director do Museo de Reproducciones Artísticas dende 1901 (cargos que abandona en 1916 para ocupar a dirección do Museo Arqueológico Nacional), académico da Real Academia da Historia dende 1906 e catedrático da Universidad Central dende finais de 1911, entre outros cargos (Díaz-Andreu 2004). Mélida seguía os pasos de Maciñeira dende os primeiros anos da traxectoria investigadora deste e xa en 1897 considerábo un arqueólogo “*de los que haría falta uno en muchos de los principales centros de antigüedades que los fastos de la Ciencia señalan en el mapa de la península*” (artigo en *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*; recollo a cita de Casado 2007: 388). A admiración era mutua, pois Maciñeira cita en numerosas ocasións ao longo dos seus traballos e dedícalle un dos máis relevantes: o publicado en 1929 sobre os círculos líticos e os túmulos do Eume (Maciñeira 1929)⁸. Ao longo das súas vidas contactan por carta con motivos diversos, como o intercambio de información e publicacións ou a venda do torques de Montoxo ou Capelada ao Museo Arqueológico Nacional, sendo Mélida director do mesmo (García Vuelta e Armada 2003: 129).

Leeds atópase cun serio problema ao afrontar a investigación do megalitismo galego. Nos anos do seu interese polo tema, Maciñeira ten feito importantes descubrimentos que inclúen escavacións na comarca do Eume na última década do século XIX (Armada 2003: 50), pero permanecen inéditos. En 1914 (carta 1) pregúntalle pola súa intención, que coñece a través de Mélida, de publicar unha obra “*sur les dolmens de la province de la Coruña*” e de seguido prognostica que esa publicación será un evento de grande importancia (carta 2). Non obstante, a publicación destes resultados demorouse. De feito, o primeiro traballo no que Maciñeira difunde en profundidade as súas investigacións sobre o megalitismo é o xa citado de 1929, de aí que a dedicatoria a Mélida posúa, se cabe, un valor adicional⁹. As seguintes publicacións relevantes sobre esta temática teñen lugar nos últimos anos da súa vida e son o artigo sobre os vasos campaniformes das Pontes (Maciñeira 1941); o inventario dos túmulos das comarcas do Eume e Ortegal (Maciñeira 1942-43), que de feito queda interrompido polo falecemento do autor; e o seu libro póstumo sobre o porto de Bares, que inclúe un extenso apartado inicial sobre o camiño tumular que une Bares e As Pontes (Maciñeira 1947: 23-148). Así pois, aínda que Leeds semella estar moi interesado polo traballo de Maciñeira, non ten ningunha publicación que poida citar.

7 En carta a Bonsor: “*Estuve con el Señor Mélida en Madrid que, amablemente, me informó sobre varios libros que yo desconocía. Tenía la intención de mencionarle un asunto, pero no hubo tiempo ya que él interrumpía otras cuestiones para verme*” (Maier 1999: 113, carta nº 214).

8 O texto da dedicatoria é “*Al insigne maestro, ltmo. Sr. D. José Ramón Mélida, Director del Museo Arqueológico Nacional*”.

9 O propio Mélida, en carta de 3 de setembro de 1929, agradece a dedicatoria e felicita a Maciñeira por ter comezado a publicación dos seus achados: “*No se como dar a Vd. gracias por la gran prueba de afecto con que me honra al poner mi nombre al frente de ese trabajo, con afán esperado; y muy de veras de alegre de que se haya Vd. decidido a comenzar la publicación de sus útiles descubrimientos*” (carta inédita, arquivo familiar de F. Maciñeira Teijeiro).

As razóns polas que a publicación das principais investigacións de Maciñeira sofre tan importante demora son seguramente variadas, pero deben ter que ver, en boa medida, coas condicións dun traballo non profesional, feito nos momentos libres, illado e con escasos medios. En calquera caso, esta limitación tenta solventarse de varias maneiras. Pola carta 2 sabemos que Maciñeira lle envía a Leeds fotografías das súas descubertas, ás que o británico anuncia que dará un trato discreto. Sabemos por diversas vías que Maciñeira practicou o envío de información gráfica a colegas ao longo da súa traxectoria investigadora; sen ir máis lonxe, o propio Mélida solicitáralle en 1902 algunhas fotos para impartir o curso de Arte Antigo no Ateneo de Madrid¹⁰.

Na carta que dirixe a Bonsor o 12 de setembro de 1919, Leeds preocúpase novamente pola publicación dos resultados de Maciñeira: *“Me carteeé con el Sr. Maciñeira de Ortigueira y éste me proporcionó varios datos sobre sus descubrimientos, pero me pidió que no revelase nada antes de que fueran publicados. Esto fue en 1914 y estoy tratando de averiguar si los ha publicado ya. ¿Tiene usted algún conocimiento sobre esto?”* (Maier 1999: 120, carta nº 233). Se Bonsor respondeu a esta pregunta, tivo que facelo en sentido negativo.

En terceiro lugar, na carta de 1920 solicítalle autorización a Maciñeira para inserir unhas liñas sobre o megalitismo do Noroeste nun traballo que está a redactar *“para una historia de conjunto”*. Este traballo é a breve síntese sobre a Península Ibérica que aparece no segundo volume da *Cambridge Ancient History*, publicado inicialmente en 1924 e do que eu manexo unha reimpresión dous anos posterior. Maciñeira debeu autorizar a publicación deste fragmento, quizais facéndolle algunhas precisións, pois o traballo de Leeds contén unhas afirmacións semellantes ás recollidas na carta¹¹.

A situación que veño de esbozar presenta unha problemática actual e un paradoxo. Referi-me primeiro a esta última. En todo momento Leeds amósase moi cauto á hora de manexar información allea e semella cumprir estritamente o mandato de Maciñeira de non referirse aos seus achados ata que non se atopen publicados. O resultado (negativo ao meu entender) é que Maciñeira non aparece citado en ningunha das tres publicacións do británico sobre a prehistoria peninsular. No capítulo de síntese sobre a prehistoria da Península Ibérica, para o cal Leeds consulta a Maciñeira a inserción das liñas que vimos de comentar, non hai ningunha mención ao arqueólogo ortegalés¹². As súas cautelas –quizais excesivas– no control da información prívano de aparecer citado en publicacións de alcance internacional.

O debate sobre o control e a difusión da información arqueolóxica atópase hoxe en plena efervescencia, nun marco legal diferente, nun contexto de traballo profesionalizado e nun contor-

10 *“Para este fin necesito fotografías de dólmenes, piezas cerámicas, y cuantos objetos primitivos de caracter artístico ofrezcan interés para el caso [...]. Apelo pues al amor á la ciencia, que tiene Vd. bien acreditado, para pedirle que si posee algunas de dichas fotografías ó sabe de alguien que las posea, me las remita ó me ponga en camino de obtenerlas, por el médio que sea necesario ú oportuno. Se lo agradeceré a Vd. mucho”* [carta de J. R. Mélida a F. Maciñeira con data de 4 de febreiro de 1902, arquivo familiar de F. Maciñeira Teijeiro; inédita].

11 *“In the north of Portugal the dolmens degenerate into simple polygonal cists concealed in tumuli (mamõas). This type extends into Galicia, where archaeological exploration has revealed the existence side by side with the polygonal type of graves similar but rectangular in form. These latter may link on to large groups of similar monuments in the Basque regions of Guipuzcoa, Álava and Aralar, and in Catalonia”* (Leeds 1926 [1924]: 589).

12 Os autores citados na bibliografía que se inclúe ao final do volume (páxina 689) son Bosch Gimpera, Breuil, Dussaud, o propio Leeds, Obermaier e Schulten.

no caracterizado polo incremento das publicacións arqueolóxicas e a explosión de internet, das redes sociais e das ferramentas cooperativas de construción do coñecemento (Ayán e Gago 2012). O feito de que a nosa disciplina continúe formulándose problemáticas que xa estaban presentes hai cen anos debería facernos reflexionar sobre as razóns da nosa incapacidade para resolvelas.

5. Consideracións finais

Se como acabamos de ver Maciñeira non aparece citado na obra de Leeds, o certo é que esta ausencia tamén se produce á recíproca. Hai uns 10 anos, con motivo dunha pormenorizada incursión na figura de Maciñeira (Armada 2003), fixen unha lectura de toda a obra arqueolóxica deste autor. Se as miñas notas non me fallan, Leeds non aparece citado na mesma. Todo semella indicar, polo tanto, que o británico influíu escasamente no galego. Maciñeira tampouco refire ningunha viaxe nin contacto persoal, polo que non sabemos se chegaron a verse en 1921, tal e como Leeds pretendía (carta 4).

En liñas xerais, a influencia de Leeds na arqueoloxía peninsular, alén dos episodios comentados, semella escasa. O impacto dos seus traballos sobre o megalitismo é reducido. Bosch Gimpera cita dúas veces o investigador británico na súa *Etnología de la Península Ibérica*, pero faino en calidade de informante persoal e non en cita bibliográfica (Bosch Gimpera 2003 [1932]: 215, 242, notas 5, 54). Á falta dunha análise pormenorizada, diría que Leeds é máis coñecido en España e Portugal polo seu magnífico artigo sobre os caldeiros atlánticos de remaches (Leeds 1930), aínda que nel fiquen ausentes os exemplares peninsulares, dos que daquela saíran á luz unicamente algúns fragmentos de chapa con remaches como os de Hío ou Cueva Lóbrega. Porén, o primeiro traballo que publica un caldeiro peninsular en estado de conservación case íntegro, o de García y Bellido sobre o exemplar de Cabárceno, aparece en 1941 e non contén ningunha referencia ao artigo de Leeds (García y Bellido 1940-41).

Particular interese reviste o contexto socio-político na etapa que Leeds investiga sobre a prehistoria peninsular. A alusión á folga inglesa na carta do 18 de abril de 1921 (carta 4) refírese, sen dúbida, ás mobilizacións no sector da minería do carbón que se desenvolveron nos meses de marzo e abril e que tiveron un punto de inflexión tres días antes da súa carta, o 15 de abril, no coñecido como '*Black Friday*', cando os líderes do sector ferroviario decidiron non apoiar a folga. Tampouco é precisamente trivial que, como xa vimos, durante a I Guerra Mundial, concretamente en 1917, Leeds ingresara nos servizos de intelixencia británicos. Sen ánimo de acadar conclusións sen fundamento, este feito introdúcenos nunha *lenda* da historiografía arqueolóxica que algún día haberá que investigar polo miúdo; refírome á vinculación dos arqueólogos cos servizos de intelixencia e o emprego das súas viaxes e investigacións internacionais como fonte de información.

Quixera dedicar, pois, as liñas finais desta contribución a subliñar o seu carácter preliminar apuntando algunhas direccións de traballo futuras. En primeiro lugar, dende un punto de vista metodolóxico, imponse a revisión dos fondos de Leeds conservados na Universidade de Oxford que, sen dúbida, achegarán información sobre os seus contactos e o seu labor na Península Ibérica. En paralelo, a nivel temático penso que existen polo menos dous terreos que explorar. Un

deles é o marco teórico e metodolóxico en que se encadra Leeds, a inserción das súas achegas no contexto xeral das investigacións sobre megalitismo e sobre prehistoria do seu tempo. O outro é, precisamente, a profundización nos condicionantes políticos –e históricos en xeral– en que se desenvolve o seu traballo e que, sen dúbida, resultan claves para comprender as motivacións e dificultades das súas incursións na Península Ibérica.

Bibliografía

- ARMADA, X.-L. (2003) “O legado de Federico Maciñeira e o patrimonio prehistórico de As Pontes na xénese da arqueoloxía galega”, en V. Alonso Troncoso (ed.): *Patrimonio histórico de As Pontes de García Rodríguez*. A Coruña: Universidade da Coruña, 27-122.
- ARMADA, X.-L. (2004) “Pericot e a arqueoloxía galega: ensaio de aproximación”. *Gallaecia* 23: 251-271.
- ARMADA, X.-L. (2006) “Atlantic networks in archaeological research”, presentación powerpoint da comunicación impartida no workshop *History of Archaeology: the Durham perspective*, organizado por M. Díaz-Andreu e X.-L. Armada (Durham, 17 de maio de 2006). Dispoñible en <<http://hdl.handle.net/10261/49713>>
- ARMADA, X.-L. (2008) “Arqueólogos en el finisterre: Obermaier, Pericot y la cátedra de Santiago de Compostela”, en G. Mora, C. Papí e M. Ayarzagüena (eds.): *Documentos inéditos para la Historia de la Arqueología*, Memorias de la Sociedad Española de Historia de la Arqueología 1. Madrid: Sociedad Española de Historia de la Arqueología, 197-212.
- ARMADA, X.-L. e GARCÍA VUELTA, O. (2007) “Senra: historia de un depósito gallego de hachas de talón”, en J. Celis, G. Delibes, J. Fernández Manzano e L. Grau (eds.). *El hallazgo leonés de Valdevimbre y los depósitos del Bronce Final Atlántico en la Península Ibérica*. Estudios y Catálogos 17. León: Museos de Castilla y León, 314-329.
- AYÁN, X. e GAGO, M. (2012) *Herdeiros pola forza. Patrimonio cultural, poder e sociedade na Galicia do século XXI*. Ames (A Coruña): 2.ª editora.
- BOSCH GIMPERA, P. (2003 [1932]) *Etnología de la Península Ibérica*. Pamplona: edición de Jordi Cortadella, Urgoiti Editores.
- BRUCE-MITFORD, R. L. S. e HARDEN, D. B. (1956) “Edward Thurlow Leeds 1877-1955”. en Harden, D. B. (ed.) *Dark-Age Britain. Studies presented to E. T. Leeds with a bibliography of his works*. London: Methuen & Co. Ltd., IX-XVI.
- CASADO RIGALT, D. (2006) *José Ramón Mélida (1856-1933) y la arqueología española*. Madrid: Real Academia de la Historia.

- COITO, L. C.; CARDOSO, J. L. e MARTINS, A. C. (2008) *José Leite de Vasconcelos. Fotobiografía*. Lisboa: Museu Nacional de Arqueologia.
- DÍAZ-ANDREU, M. (2004) “Mélida: génesis, pensamiento y obra de un maestro”, en J. R. Mélida. *Arqueología española*. Pamplona: Urgoiti Editores, VII-CXCIX.
- DÍAZ-ANDREU, M. (2007a) “Internationalism in the invisible college. Political ideologies and friendships in archaeology”. *Journal of Social Archaeology* 7 (1): 29-48.
- DÍAZ-ANDREU, M. (2007b) “Christopher Hawkes and the International Summer Courses of Ampurias”, en: *Bulletin of the History of Archaeology* 17 (1): 19-34.
- GARCÍA Y BELLIDO, A. (1940-41) “El caldero de Cabárceno y la diadema de Ribadeo. Relaciones con las Islas Británicas”. *Archivo Español de Arqueología* 14: 560-563.
- GARCÍA VUELTA, O. e ARMADA, X.-L. (2003) “Documentación y arqueología del oro castreño: acerca de F. Maciñeira y el torques de Capelada (San Xiao de Montoxo, Cedeira, A Coruña)”. *Brigantium* 14: 117-138.
- HARDEN, D. B. (ed.) (1956) *Dark-Age Britain. Studies presented to E. T. Leeds with a bibliography of his works*. London: Methuen & Co. Ltd.
- LEEDS, E. T. (1920) “The dolmens and megalithic tombs of Spain and Portugal”. *Archaeologia* 70: 201-232.
- LEEDS, E. T. (1922) “Problems of megalithic architecture in the western Mediterranean”. *Annals of Archaeology and Anthropology* IX: 29-40.
- LEEDS, E. T. (1926 [1924]) “The Iberian peninsula”, en J. B. Bury, S. A. Cook e F. E. Adcock (eds.): *The Cambridge Ancient History. Volume II. The Egyptian and Hittite Empires to 1000 B.C.* London: Cambridge University Press, 585-591.
- LEEDS, E. T. (1930) “A bronze cauldron from the river Cherwell, Oxfordshire, with notes on cauldrons and other bronze vessels of allied types”. *Archaeologia* 80: 1-36.
- LÓPEZ CUEVILLAS, F. e BOUZA BREY, F. (1929) *Os Oestrimnios, os Saefes e a Ofiolatría en Galiza*. A Coruña: Nós Publicacións Galegas e Imprenta.
- MACIÑEIRA, F. (1929) “Notable grupo de círculos líticos y túmulos dolménicos de la cuenca superior del Eume”. *Arquivos do Seminario de Estudos Galegos* II: 195-230.
- MACIÑEIRA, F. (1941) “El vaso campaniforme y condiciones de sus intactos yacimientos tumulares en la estación de Puentes, del cabo Ortegal”. *Atlantis*, XV 1 (3-4): 356-369.
- MACIÑEIRA, F. (1942-43) “Túmulos prehistóricos. Inventario descriptivo de los doscientos ochenta y seis túmulos prehistóricos hasta ahora descubiertos en la avanzada comarca del Cabo Ortegal”. *Boletín de la Real Academia Gallega*, 266 (21-29), 268 (124-134), 269-270 (178-186), 271-272 (228-239), 273 (314-321) e 277-280 (15-34).
- MACIÑEIRA, F. (1947) *Bares. Puerto hispánico de la primitiva navegación occidental*. Santiago de Compostela: Instituto Padre Sarmiento.
- MAIER, J. (1999) *Epistolario de Jorge Bonsor (1886-1930)*. Madrid: Real Academia de la Historia.
- MOORE, T. e ARMADA, X.-L. (2011) “Crossing the Divide: Opening a dialogue on approaches to Western European first Millennium BC studies”, en T. Moore e X.-L. Armada (eds.): *Atlantic Europe in the First Millennium BC: Crossing the Divide*. Oxford : Oxford University Press, 3-77.

- NÚÑEZ SOBRINO, A. (2006) “Ramón Sobrino Lorenzo-Ruza (1915-1959): el trayecto vocacional de un arqueólogo”. *Pontevedra. Revista de Estudios Provinciais* 21: 11-34.
- SÁENZ-CHAS DÍAZ, B. e ACUÑA CASTROVIEJO, F. (2009) “Ricardo Blanco Cicerón, apunte biográfico”, en *Olladas dunha época. Fotografías do Fondo Blanco-Cicerón*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia e Museo do Pobo Galego, 15-23.
- VILLAAMIL Y CASTRO, J. (1873) *Antigüedades prehistóricas y célticas de Galicia*. Lugo: Imprenta de Soto Freire.